

ukládá, že není duše v nás, ježto se jako motýl bělostný nadšeně v éteru vznáší, a opustivši tělesnou schránku naši, opojeně od hvězdy ke hvězdě putuje a se zdokonaluje pro ráj, kde se se vším shledáme, co jsme kdy milovali a ztratili. — Byla jsem více než dvacetiletá, když se mně tato pravda zjevila, byla jsem rozumná, vážná, vzdělaná, ale toto poznání, ale tato náhlá roztržka se vším, co mi bylo až posud tak svaté a drahé, zatřásla tak mocně mou celou bytostí, že jsem se domnívala, že neztratím-li rozum, ztratím sama sebe. Kam jsem obrátila zrak svůj, tam se šklebilo na mne ze sta prázdných důlků to strašlivé nic, z něhož jsme posli a do něhož se vrátíme, žádné budoucnosti, žádné věčnosti, žádné naděje tedy ni na zemi ni na nebesích, všecko lež, všecko klam, všecko, všecko mam, *i ta naše ctnost!* — Mohla jsem, ztrativši ráj, najít podporu a náhradu v zákonech mravních a v jich plnění, když ten nejvznešenější, nejobdivovanější se mi nezdál ničím jiným než nejpohodlnějším pouzdem sobectví našeho? Jaká to velikost,“ končí ironicky Světlá, „ve větě: Nečiň zla, by i tobě zlo činěno nebylo!“

Sud' o tom tak, sud' onak — jednoho neupřes: že jest tu myšleno i vysloveno opravdu mužně a čestně utrpení silné a opravdové duše.

Z tohoto nihilismu nalezla, jak píše Světlá, jediné východisko: činnost. Ovšem záhada se tím neřeší, jenom pošinouje. Nač činnost, není-li v ničem účelu a smyslu? Pak může mít činnost jen smysl morfia nebo opia, čehosi, co působí dočasnou necitlivost, čehosi, čím se člověk opíjí, aby na chvíli zapomněl šílené zbytečnosti a protismyslnosti všeho.

Bude již úkolem literární historie a kritiky, aby nám vyložila, uvědomila-li si Světlá tento rozpor později a jak jej vyrovnala, a aby nám podala vůbec vývoj její myšlenky. Jisto jest, že záhadami o „posledních věcech člověka“ zajímala se Světlá vášnivě až do smrti. Slyšel jsem na příklad z pramene venkoncem věrohodného, že naléhala na Jaroslava Vrchlického, aby nechal na čas veršů a napsal filosofickou knihu, v níž by se pokusil o řešení otázek, týkajících se určení lidského ve vesmíru.

Tedy: Světlá jest bezesporně někdo, kdo stojí za studium nejpečlivější.

Karolina Světlá a Jan Neruda

Polemické glossy

Paní Čermáková-Sluková uveřejnila v 10. čísle Osvěty článek „Působení Karoliny Světlé na Jana Nerudu“. V něm podává první autentické dokumenty k životní episodě obou velkých básníků, o níž se posud jen šuškal. Jistě není možno právem viniti pí Čermákovou z toho, že se dotkla této choulostivé látky; co jí lze právem vyčísti, jest jen to, že místo článku jednostranně přihroceného měla prostě a pokud možno bez vlastních gloss a soudův uveřejniti *celý* listový materiál, pokud jej má v rukou. Suma stati pí Čermákové-Slukové jest asi ta: Neruda se stýkal se Světlou v letech 1858—1862; Neruda vzplanul vášnivou láskou k paní o čtyři léta starší; ale Světlá použila vlivu, který měla nad mladým mužem, k jeho mravní obrodě, neboť Neruda žil, jak píše Světlá, životem rozháraným, v němž ničil své zdraví i svůj talent. Resumé článku pí Čermákové jest, že Světlá zachránila Nerudu české poesii.

Byly vysloveny pochyby o pravdivosti tohoto závěru. Prý Světlá přepíná a klame sebe i jiné bona fide; prý přijímá za bernou minci společenské klepy o Nerudovi; prý schází hlavní důkaz této záchrany: svědectví Nerudovo; prý renomuje před sestrou. A dnešní česká literární noblesa šla tak daleko, že mluvila o sebeobětování na padesát procent. Jest dobře, že jednou tato procentová noblesa stříkla svou lacinou urážkou po někom, kdo stojí mimo její dostřel; ukáže se tak, že neublíží ani žádnému živému, kdo jí neunikl posud tam, kam jí unikla již dávno velká básnířka.

Jaký byl Nerudův mravní stav na počátku let šedesátých, nevíme asi přesně nikdy, prostě proto, že pro tyto věci není ani jednotných kritérií, ani jednotného slovníka. Týž mladý muž, kterého někdo nazve

„veselým hochem“, jest druhému „lumpem“; činy, jež jsou jednomu jen počestností nebo bujností, mohou se jevit druhému zehátralostí, hříchem a nemravností. Na štěstí nezáleží naprosto nic na tom, kterak Neruda žil nebo nežil na počátku let šedesátých; nejde o školské vysvědčení mravnosti, jde o hlubokou duševní krizi mladého poety. A tu není pochyby, že Neruda v těchto letech procházel mravní krizí, že byl sám sebou hluboce nespokojen; že žil v černém, zoufalém pesimismu, že neviděl před sebou zítřka. List Anně Holinové z 23. ledna 1858, je-li již třeba pro to pozitivních dokumentů, dokazuje to sdostatek. Neruda nazývá se tam člověkem „tělesně i duševně zmalátnělým“, který žije již jen „mlhavým zbytkem bývalé své síly“. Vidět v tom koketnost nezdá se mně správné; Neruda byl člověk opravdový a vždycky přísný a čistotný ve vnitřních věcech. Co zde napsal, jistě cítil a cítil tak, jak to napsal. A dále: nevím, proč podezřívát svědectví Světlé. Světlá nepsala své listy pro veřejnost, psala je své sestře; svým činem nikdy nikomu se nechlubila; naopak: svůj čin a celý styk svůj s Nerudou úzkostlivě umlčovala; její sebezapření jde tak daleko, že ve svých memoárech Z literárního soukromí jména Nerudova vůbec nevyslovila! Jako by ho nebylo v jejím životě! Chová se takto renomismus? Jedná tak o člověk vnějšíkovy a theatrální, který počítá s vnějším efektem svého činu?

A dále: Světlá Nerudy nepomlouvá, Světlá vrhá své výčitky Nerudovi *přímo v tvář*, adresuje jemu *přímo* (v listech) své obžaloby. Dejme tomu, že tyto obžaloby jsou zveličené, upřílišené — není to nemožné. Ale obžaloby ty nebyly pochyťány z klepů. Neruda sám sebe obžalovával patrně u přítelkyně. Čtu v listě, který cituje pí Čermáková na str. 750: *Kdyby nebyly tak často Vaše slze ruce moje kropily. . . a několik řádek před tím: Vyslychajíc Vaše „zповědi“.* Situace jest jasná každému, kdo umí naslouchat faktům, a ne samolibému opos čnictví své pohodlné a levné skepse à tout prix: Neruda vyznává se sám s roztrpčeným zoufalstvím své přítelkyni ze svého mravního utrpení. Není přece možné, aby Světlá tvrdila Nerudovi v dopisech něco, čeho nečinil!

Pan Dyk měl odvahu napsati, že usuzuji z recensí „*střízlivého a blahovlnného*“ kritika Nerudy na jeho poměr ke Světlé. Tak může mluvit jen slepec o barvách, jen někdo, kdo nikdy neměl v rukou kritik Nerudových o Světlé. Vůči Světlé nebyl Neruda „*střízlivý a blahovlnný*“, nýbrž na-

opak: *nadšený velebitel a vyznavač její mravní i umělecké velikosti*. Stačí rozevřít Sebraných spisů řady II svazek VII a čísti. Hned Společnice Světlé patří podle Nerudy „*k nejlepším českým novelám*“ (str. 47). O dvě léta později (r. 1862) píše Neruda: „*Karolina Světlá jest úkaz nade všechny všednost daleko vznesený.*“ Ve feuilletoně „*Český román vesnický a jeho tvůrkyně*“ r. 1863 velebí Neruda Světlou, „*že českou literaturu důstojně uvedla v písemnictví světové*“; její romány musí se prý překládat do jazyků cizích; její postavy jsou nové, jakých v galerii jiných národů nenalzáme (str. 214 a n.). Na str. 254 jest mu Světlá „*vypravovatelka nad všechny písící Němky a Švédkyně, nyní po Turgeněvu nejklasičtější novelistka evropská*“ — to je *střízlivá* recense? Na str. 316: „*Světlá vypravuje romány českých lidí, postavy, které ona předvádí, ani nemohly jinde vzrůst než z české krve, ale postavy ty mají právo umístěny býti hned do galerie světové, jsou umělecky provedeny dokonale s onou geniálností, která i v literaturách velkých národů objevuje se jen obdobně a často i v časových mezerách velmi dlouhých. Světlá nehoví žádné manýře právě snad oblíbené, nevyhledává chuti čtenářstva, ona tvoří díla umělecky naprosto platná. Nadána mohutnější plastikou, než měla sama Sandová, rovná se myšlenkou a citovou hloubkou duchu svět nyní fascinujícího Turgeněva. Postavy jejího Vesnického románu nebo Kříže u potoka jsou kouzelně krásny*“ atd. Je to snad kritika „*střízlivá*“?

Právě referáty Nerudovy jsou důkazem mocného dojmu, který v něm Světlá vyvolala. Ještě čtrnáct let po rozchodu s ní píše o ní ne recensi, ale opravdový hymnus.

* * *

Paní Čermáková-Sluková přečtla mně laskavě některé z nejdůležitějších listů Světlé Nerudovi i Nerudy Světlé. Tři hodiny, jež jsem mohl věnovati této návštěvě, nestačí ovšem, abych si mohl utvořiti obraz venkonce přesný a spolehlivý; k tomu bylo by třeba studia mnohem delšího a obšírnějšího. Ale přesto hlavní linie této epizody jest možno vystihnouti již nyní.

Tolik jest na příklad jisto, že Světlá Nerudu uchvátila — byla mu „*jedinou ženou, na níž nenalezl chybičky*“, a jest to charakteristické pro

258 Nerudu, který rád káral a kritisoval i v lásce — a že vášnivými výlevy na ni útočil. Jest jisto také, že i Světlá zamilovala si Nerudu eroticky a toužila dokonce po tom, žít s ním v cizině jako žena; jí — a to je zase rys svědčící o čestné opravdovosti a velikosti této duše — zdálo se, že jedná zchytrale a nemravně, nesleduje-li hlasu svého srdce a zachraňuje-li vnějšíkové dekorum tam, kde jejího života potřeboval a žádal si život druhý, a život vysoko ceněný. A co Neruda ke Světlé cítil, napoví sdostatek tento úryvek z jednoho jeho dopisu: „Při žertu a hovoru všeobecném dovedu mluvit i analysovat — naproti Tobě ale oněmím vždy k tiché modlitbě. Ano, jsem ještě modlitby k Tobě schopen, jsem schopen duševní harmonie, čehož bych se byl sám do sebe nenadál.“ Zde jest patrné, čím byla Světlá Nerudovi: nic víc a nic méně než dárkyní duševního míru.

Světlá, to plyne také z listů jejích sestře Sofii, žila manželství bezradostné. Její manžel byl jí již předtím, než se setkala s Nerudou, jen druhem a přítelem, ne mužem; vážila si ho jako člověka rozumného a čestného, ale erotická láska k němu, byla-li kdy, již pohasla; jeho střízlivá rozšafnost odpuzovala a odpudila ji nakonec od něho. Světlá s ním cítí jako suchopár nudy; a když přichází Neruda, probouzí se v ní žena, která i touží po nové lásce i bojí se jí. Tuší, že přichází bouře, utrpení, zápasy, muka a hoře, — a přece je vítá: slibuje to alespoň *život*; co žila posud, jest *smrt*. Z jakých hlubin zraněného ženství vytryskla tato lačná slova, která napsala o tom Sofii: „Ale požehnána budiž tato tíž, třebaš mne do krve umačkala, jen ne více to šeredné prázdno!“ A jak jemně zbavuje Nerudu vši zodpovědnosti v posledním listě, který mu píše v lednu 1863: nic nezničil, nic neztroskotal, není zhoubcem jejího rodinného štěstí — nebylo ho již před jeho příchodem. Neboť: klid není ještě mír, praví krásně. Před jeho příchodem žila klidna, ale bez duševního míru.

Listy Nerudovy jsou zpovědí často až trapně bolestnou. Není možno čísti na příklad bez utrpení dopis, v němž ze široka vypisuje Světlé svou bídu hmctnou a plynoucí z toho chátrání společenské i rozlad duševní a zarputilost srdce. Neruda píše, že od dětství zvykl si — žít na dluh. Chléb, který jedl, nebyl jeho chléb, nýbrž chléb hokynin. Na procházce švec, jemuž byl dlužen za obuv, kývl si pansky na něho; věděl, že může

jej přivést do vězení. Neruda přiznává tu, že jeho věřitelé „mohou jej každou chvíli zbavit volného vzduchu“, t. j., mluveno bez eufemismu, uvrci jej ve vězení dlužnické. Ne tedy z klepů, nýbrž od něho samého ví Světlá o jeho zoufalém položení finančním a společenském.

Ze svého styku vyšli — o tom není pochyby — vnitřně obohaceni oba, i Neruda i Světlá.

Nerudu učinila Světlá mužem v plném smyslu slova — nic víc, nic méně; přiznává to aspoň sám. Do styku s ní byl stále trochu cynický gamin; zde poprvé setkal se nejen s krásou tělesnou, ale i s velkým intelektem a s mravní hodnotou. Přistupoval ke Světlé se smyslnou vášní, chtěl jí dobyt jako světák; a opouštěl ji s láskou, která mu byla pramenem vnitřního života a vnitřní očisty.

„Má vášeň k Tobě se vytříbila, proměnila se v lásku,“ vyznává sám s krásnou hrdou určitostí, „v svatou čistou lásku, a ta kopnutí více nenesou. Tato láska učinila ze mne to, čím jsi Ty; jsme si teď rovni. Já Ti jí více nabízetí nebudu, ale já si ji také zakázati nedám. Když jsi jí nepřijala, tedy zůstane ležet v srdci mém jako perla v lastuře a v tichých blahých hodinách se k ní potopím a potěším se s ní. Ona je nyní pokladem jediným a jedinou pýchou mou. Kdybys nebyla pro mne nic jiného udělala, než že jsi ji ve mně vzbudila, zaslouhovala bys za to, bych se Ti věčně klaněl. Byl jsem jí na muže pasován a já Tě naučím mne za muže považovat a mne za muže ctít.“

A obdobným procesem prošla Světlá. Dobrala se ze styku s Nerudou pravé vnitřní hrdosti a výsostnosti, která neskládá soud o sobě do cizích rukou. Vztah její k Nerudovi se prozradil a byl krivě vykládán; mezi manžely došlo k ostrým scénám, Světlá byla podezírána a urážena svými známými; Praha hemžila se klepy a pomluvami; za své nejčistší a nejvnitřnější ženství stála opravdu a doslova (a sama tuším užívá toho slova) na pranýři. A zde teprve našla sebe samu, zde teprve vyrostla v celou mravní i básnickou osobnost. Zde teprve, s tohoto pranýře, odhodila cele a úplně svou pruderii, zde pohlédla poprvé jasným, nebojácným zrakem v ropuší tvář té hnusné obludě, již se říká — lucus a non lucendo — soud veřejný.

* * *

Zbývá otázka, co znamená tato epizoda se Světlou pro Nerudovu tvorbu. Jak jej zúrodnila jako básníka, jak se projevila v jeho poesii?

Jsou lidé, kteří čekají vysoko vzednutou vlnu erotické lyriky, a poněvadž jí nenalézají v díle Nerudově, domnívají se, že epizoda ta neměla významu a dosahu a přešla beze stopy. To je názor velmi mělký a svědčící o malé znalosti básnického organismu.

Byli básníci, kteří milovali určitou ženu a kteří prožili velmi intenzivně tuto lásku a její osvěživý vliv v duši, a nenapsali vůbec přímého erotického verše z její inspirace. Na příklad Robert Browning, který nejenže nenapsal erotické poesie pro Alžbětu, nýbrž přímo si to zakázal: láska měla povznést do vyšších sfér a do vyšších duchovějších útvarů celou jeho poesii, všecko jeho tvorbu, všechnu jeho tvůrčí činnost.

A stejně tomu jest asi u Nerudy.

V Nerudovi není skoro vůbec spontánní lyriky erotické, velikého a přímého výtrysku erotického citu v lyrické formě. Mladý Neruda podával své emoce lyrické obyčejně v destilátě, oklikou, nepřímou reflexí, kritikou, satirou; starý Neruda přetvářel je ještě složitější a umělečtější cestou v objektivné formy poesie typové.

Není možno ovšem nikterak dohadovati se, zda by byla jeho vášnivá láska ke Karolině Světlé, kdyby mu bylo přáno vyvinouti ji a vyžítí ji, vyvěřela v horký spontánní lyrický proud. Ale usuzovati z fakta, že pramen takový nevytryskl, na to, že tu silné a vášnivé lásky nebylo, jest logická absurdnost.

Jest třeba uvážiti jen mimořádnou nepřízeň okolností, které tak záhy podlomily a v resignaci sevřely odmítaný a proskribovaný cit Nerudův, a jest každému patrno, že tu nebylo toho šťastného a vítězného děje erotického, který může být plně vyzpíván a vyjasán. A nebýt ani toho: Nerudovi i básnická resignace byla tuším příkazem úcty a ohledů k milované cizí ženě: kdyby byl cit svůj vyzpíval, neznamenalo to zvířiti znova všecken prach, dáti látku k nové pomluvě, rozpoutati nové klevety?

Přes to všecko není pochyby, že láska k Světlé zušlechtila i zocelila, zjemnila i prohloubila Nerudu-člověka: přímé svědectví samého Nerudy o tom citoval jsem nahoře. A toto vnitřní obohacení, zmužnění a posvěcení projevilo se jistě nepřímo v pozdější jeho tvorbě básnické a především v její noblesné umělecké touze a snaze po uzralé nadosobní objektivnosti.

Grillparzerovo drama Židovka toledská podává typický případ rozčarování, vyhnáný do mohutných linií a prohloubený spoluvinnickou obrazností básníkovou. Mladého krále zasnoubili konvenčními zasnubí jako poloviční dítě se ženou, k níž nic necítí; žije vedle ní bez lásky pouhým mechanismem konvence a povinnosti. I stane se, že setká se tento mladý panovník s židovskou dívkou plnou rozmarů a fantasií, s živým vírem životních rozporů, s kýmsi, kdo vře a kypí životní plností, a víc, i životním chaosem; s kusem živé přírody, neboť Rahel jest příroda proti královně, jež znamená neživotnou, umělou konvenci, společenskou abstrakci. Jako příroda jest Rahel nevypočítatelná a nezbadatelná, jako příroda sám život a jeho rozpor. Král jest okouzlen tímto jevem jako nádherným divadlem posud mu cizím a vzplane ke krásné a rozmarné židovce horkou vášní. Rozumí se, že tento čin má osudné následky, neboť jde o krále a král jest někdo, kdo náleží nebo má náležeti celé abstraktní ideji a instituci, státu, a ne svému osobnímu já a jeho soukromému štěstí. Ale to mne zde nezajímá. Králi zabijí jeho milenku; celý svět čeká, že bude otřesen do hlubin, zničen, podřat; že bude zuřit a mstít její vraždu. Ale co se stane? To, čeho by nikdo nečekal. Před její mrtvolou jest král odkouzlen, rozčarován. Kaje se a vrací se ke svým povinnostem.

Mnoho bylo kdysi spíláno tomuto zakončení jako nepřirozenému, a přece máloco jest v dramatické poesii tak správné, hluboce a vnitřně nutné při krajní odvážlivosti a smělosti situace. Kdo koncipoval tento konec, byl velikým znatelem lidské duše a jejích tajemství a nahlédl velmi hluboko i do své duše; jen z vnitřní zkušenosti lze vyvážití cosi tak hrůzně pravdivého.